

М. О. Солодкий,

к. е. н., заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри біржової діяльності, Національний університет біоресурсів і природокористування України

ЧОМУ ПОВІЛЬНО РОЗВИВАЄТЬСЯ БІРЖОВИЙ АГРАРНИЙ РИНОК?

Проаналізовані причини уповільненого розвитку біржового аграрного ринку та запропоновані шляхи прискореної розбудови цього ринку.

The reasons of slowly developing of agricultural commodity exchange market are analyzed and ways of its future improvements are created.

Ключові слова: організований аграрний ринок, Аграрна біржа, Аграрний фонд, акредитовані біржі, сучасна електронна система торгівлі, товарні деривативи.

Key words: organized agrarian commodity exchange market, Agrarian commodity exchange, Agrarian Found, accredited exchanges, modern electronic trading system, commodity derivatives.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні товарний біржовий ринок країни представлений великою кількістю універсальних товарних, товарно-сировинних та аграрних бірж, чисельність яких досягнула астрономічних розмірів — 503 одиниці, проте ефективність їх діяльності залишається низькою, найголовніше — вони не відіграють суттєвої ролі в формуванні ринкового середовища.

Досить проаналізувати показники біржової торгівлі за останні роки, де в структурі реалізації основну питому вагу складає продукція агропромислового комплексу — 65—70%, енергоносії до 15%, а метали на цьому ринку присутні символічно — 0,02%. Обсяги реалізованої продукції через біржовий ринок не досягають навіть одного відсотка загальноного обсягу продукції, проданої на ринках країни.

Стає зрозумілим, що за такої обмеженої номенклатури товарів та обсягів продукції, що реалізувалась на біржах, не можна серйозно говорити про вплив біржової торгівлі на об'єк-

тивне прозоре ціноутворення, створення конкурентоспроможного середовища, боротьби з монополізацією на діючих ринках.

Адже давно відомо, що завдяки високорозвинутому біржовому ринку більшість країн з сталою ринковою економікою забезпечили на своїх ринках прозоре ціноутворення, страхування цінних ризиків для більшості виробників та споживачів сировини та напівфабрикатів, прозорість товарних та фінансових потоків в умовах гострої конкуренції, перерозподіл фінансових та комерційних ризиків між суб'єктами підприємницької діяльності та стабілізацію економіки на макроекономічному рівні.

Крім того, строковий біржовий ринок, продаючи ціни на тривалий період, надає можливість бізнесовим структурам, органам управління здійснювати на їх основі коротко- та довготермінове бізнес-планування та прогнозування прибутковості.

На жаль, для ринкового середовища нашої країни це залишається лише мрією. Біржовий

товарний ринок зупинився в своєму розвитку і перебуває на стадії, що була характерна для країн Європи та США на початку XIX століття, коли основна біржова торгівля здійснювалась шляхом реалізації сільськогосподарської продукції. У структурі укладених угод віддавалась перевага спотовим та форвардним угодам, а стратегічним розвитком цього ринку з боку держави займалися відомства, що відповідали за проведення аграрної політики в країні.

Від недосконалості та примітивного розвитку біржового товарного ринку особливо потерпає агропромисловий комплекс країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

На вирішення проблеми формування і ефективного функціонування біржового товарного ринку в економіці країни спрямовані зусилля багатьох учених, зокрема В.О. Гниляк, Б.П. Дмитрука, Р.П. Дудяка, О.М. Маслака, В.К. Савченка, О.М. Сохацької, М.О. Солодкого, О.М. Шпичака та інших. Проте нині постає необхідність у подальшому детальному дослідженні причин уповільненого розвитку біржового товарного ринку, особливо його основної складової — аграрного біржового ринку, та вироблення дієвих механізмів, які забезпечили б ефективне функціонування як організованого аграрного ринку, так і аграрних бірж.

Метою є проаналізувати сучасний стан розвитку біржового аграрного ринку та визначити ефективні шляхи його подальшого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ситуація, що склалася на аграрному ринку країни, особливо в останні роки, свідчить про відсутність прозорого об'єктивного ціноутворення, яке відображало б потреби всіх учасників ринку, а саме: виробників, споживачів, посередників, одночасно віддзеркалювало ціноутворювальні процеси, що відбуваються на світових ринках.

Такий стан, поряд з іншими причинами, зумовлений, на наш погляд, невиконанням основних вимог Закону України "Про державну

Таблиця 1. Середньозважена ціна на пшеницю м'яку (III клас) та кукурудзу для кормових цілей на біржі "Євронекст" та реєстрації експортних контрактів на біржах Союзу бірж України (ціни в доларах США за тону)

	Біржа Євро-нект	Українська універсальна біржа «Капітал»		Чорноморська товарна біржа АПК		Товарна біржа «Аграрна біржа» м.Херсон		Середньозважена ціна по країні за всіма каналами збуту на 1.11.2010р.	Середньозважена ціна ± до ціни на біржі «Євронекст»
		ціна	± До Євро-нект	ціна	± До Євро-нект	ціна	± До Євро-нект		
Пшениця м'яка (III клас)	296	230	-66	230	-66	230	-66	min-191 max-214	min-109 max-82
Кукурудза для кормових цілей	275	208	-67	210	-65	184	-91	min 176 max -214	min-99 max-61

Джерело: www.minagro.gov.ua; www.euronext.com.

підтримку сільського господарства України", який затвердив основні засади державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки країни, особливо в частині розбудови аграрного біржового ринку. Ігнорування виконання основних положень цього Закону, а також постійні зміни і доповнення до нього, які щорічно вносяться від імені уряду за пропозицією Мінагрополітики України, спрямовані на блокування створення організованого аграрного ринку. Зокрема, чого тільки варті останні зміни до цього Закону щодо акредитації товарних бірж, обмежень щодо інтервенцій об'єктів державного цінового регулювання з метою їх подальшого експорту, наглядової ради Аграрної біржі тощо.

Нині, у відповідності до внесених змін до Закону за дозволом міністерства, на аграрному ринку країни акредитовано 32 біржі, що здійснюють укладання та реєстрацію купівлі-продажу сільськогосподарської продукції і продовольства для державних та регіональних потреб, погашення податкової заборгованості, а також укладання та реєстрацію зовнішньоекономічних контрактів.

За минулий рік ці біржі на ринку сільськогосподарської продукції уклали угод на суму 43,6 млрд грн., з яких 39,0 млрд грн., або майже 90%, — це реєстрація експортних контрактів. При цьому шість бірж, які розташовані в зоні "основного виробництва сільськогосподарсь-

Таблиця 2. Середньозважена ціна на пшеницю м'яку (III клас) та кукурудзу для кормових цілей за ф'ючерсними контрактами на біржі "Євронекст" та форвардними контрактами при реєстрації на біржах Союзу бірж України під час торгів з 25 по 28 жовтня 2010 року (ціна в доларах за тону)

Назва бірж	Пшениця м'яка Зклас				Кукурудза для кормових цілей					
	Місяці поставки				Місяці поставки					
	2010 рік		2011 рік		2010 рік			2011 рік		
	Листопад	Грудень	Січень	Березень	Листопад	Грудень	Січень	Лютий	Березень	Червень
Євронекст	296	293	292	292	275	-	280	-	283	280
Українська ф'ючерсна біржа	-	225	-	240	219	174	-	-	215	225
Українська універсальна біржа (м.Полтава)	-	200	195	-	170-200	190	170	205	-	-

Джерело: www.euronext.com; www.minagro.gov.ua

кої продукції (м. Київ)" уклали (зареєстрували) угоди на 20,1 млрд грн., що склало більше 50% обсягу експортних угод.

Безконтрольність з боку державних посадових осіб, які відповідають за функціонування аграрного ринку, призвела до того, що замість застосування заходів, як це передбачено Указом Президента України № 832 від 2000 р. (пункт 1б): щодо запровадження порядку, за яким експорт зерна здійснюється лише за експортними контрактами, укладеними (зерна купленого) на відкритих біржових торгах та зареєстрованими на акредитованих біржах, здійснюється лише реєстрація уже раніше закупленого зерна на позабіржовому ринку, як правило, за заниженими цінами.

Аналогічна ситуація продовжує залишатись і в поточному році. Так, лише за жовтень нинішнього року акредитованими біржами за експортними угодами (інші угоди не здійснювались) було оформлено 1,9 млн т пшениці м'якої та 2,5 млн т кукурудзи для кормових цілей. Причому на умовах спот, тобто відправка вантажу негайно, відповідно пшениці м'якої — 1,5 млн т і кукурудзи для кормових цілей — 1,3 млн т. До речі, експортна квота затверджена постановою Уряду для здійснення експорту до кінця 2010 року становить: пшениці — 0,5 млн т і кукурудзи — 2,0 млн т.

Про розбалансованість ринку зерна та відсутність державного цінового моніторингу на ньому свідчать і наступні факти (табл. 1).

Так, у період з 25 по 29 жовтня 2010 року на акредитованих біржах при реєстрації спотових експортних контрактів ціна на м'яку пшеницю III класу зафіксована на рівні 230 дол./т. У цей же період на біржі "Євронекст" вона склала 296 дол./т з поставкою зерна у листопаді 2010 року.

вітчизняної ціни (табл. 2).

Втрати виробників країни від такого бізнесу зернотрейдерів тільки за один тиждень досягли 260 млн дол., у тому числі при реалізації пшениці понад 100 млн дол. і кукурудзи для кормових цілей відповідно 160 млн дол. На товарній біржі "Українська ф'ючерсна біржа" був зареєстрований експортний форвардний контракт на 100 тис. т кукурудзи з поставкою в червні 2011 року за ціною 225 дол./т. У цей же час на біржі "Євронекст" продавалися ф'ючерсні контракти на кукурудзу кормову за аналогічною датою поставки за ціною 280 дол./т. Це ще раз засвідчує романтичне уявлення державних чиновників Мінагрополітики про ринкову економіку.

Адже для недопущення різких коливань цін на біржові товари в країнах з ринковою економікою на початковому етапі розвитку біржового ринку державою встановлювались розміри щоденних коливань цін, а в даний час цю роботу здійснюють самі біржі, що і забезпечує незначні щоденні відхилення в ціні. Так, на біржі "Євронекст" відхилення в ціні на пшеницю м'яку за період з 25 по 29 жовтня 2010 р. становило 4,7%, а кукурудзи для кормових цілей відповідно 3,6%.

У цей же час коливання цін на м'яку пшеницю III класу на акредитованих біржах становили від 1438 грн./т (Українська універсальна біржа) до 1974 грн./т (Чорноморська товарна біржа, АПК) — відхилення по ціні досягло 37%. В умовах обмежених ресурсів продовольчого зерна на Українській універсальній біржі експортний контракт на пшеницю VI класу був зареєстрований за ціною 1133 грн./т, що навіть на 5% нижче мінімальної інтервенційної ціни.

Приведені факти засвідчують, що з момен-

Що стосується реалізації зерна за форвардними контрактами на експорт, то тут спостерігається ще більша волатильність. Різниця у цінах у порівнянні із європейським ринком на аналогічні місяці поставки досягає по пшениці більше 90 дол./т, а по кукурудзі для кормових цілей — понад 100 дол./т, або майже 50%

ту прийняття указанного Закону у розбудові організованого аграрного ринку практично не відбулось ніяких суттєвих змін. Через біржі безпосередньо товаровиробниками реалізується до 1% зерна, основна ж маса (більше 60%) реалізується через так звані інші канали, а саме: комерційними посередниками, зернотрейдерами безпосередньо з місць його виробництва за заниженими цінами.

Такі важливі для агропромислового комплексу країни товари, як цукор, м'ясо, рослина олія тощо, реалізуються на позабіржовому ринку за тіншовими схемами, минаючи прозорий біржовий ринок, що призводить до монополізації цих ринків і створення постійних проблем з ціноутворенням та посилення інфляційних процесів.

Аграрний фонд та Аграрна біржа не забезпечують виконання покладених на них функцій. До цього часу не розроблена та не затверджена стратегія розвитку цих організацій, відсутня система проведення інтервенційних процесів та поєднання їх дій з іншими учасниками аграрного ринку. Створена Кабінетом Міністрів України (постанова № 1285 від 26.12.2005 р., № 846 від 20.06.2007 р., № 196 від 24 лютого 2010 р.) наглядова рада Аграрної біржі, на яку покладені функції контролю у сфері загального управління та нагляду, фактично не працює, її склад викликає подив, постійні зміни його суперечать чинному законодавству.

Широка пропагандистська компанія та організаційні заходи щодо залучення до розбудови ф'ючерсного ринку для торгівлі сільськогосподарською продукцією зарубіжних бірж, створення нових міждержавних зернових бірж свідчить передусім про меркантильність інтересів з боку ініціаторів, а не про державний та фаховий підхід до вирішення цього питання.

На превеликий жаль, до цієї справи активно підключилися високі посадові особи Мінагрополітики України, які безпосередньо разом із Аграрним фондом та Аграрною біржею несуть відповідальність за виконання положень Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України", яким передбачено організацію торгівлі товарними деривативами (ф'ючерсними та опційними контрактами), базовим активом яких є сільськогосподарська продукція, іпотечні сертифікати, іпотечні закладні, а також проведення розрахунково-клірингової діяльності.

Це виглядає дивним ще й тому, що в країні накопичений позитивний досвід із впроваджен-

ня системи електронної біржової торгівлі та її окремих технологічних процесів, а також торгівлі ф'ючерсними контрактами. Сьогодні вже функціонують біржі, які самостійно освоїли найсучасніші електронні технології біржової торгівлі, розробили і впровадили торгівлю ф'ючерсними і опційними контрактами на фондовому ринку. До таких бірж належить передусім Українська біржа, яка створена лише у 2008 році і уже успішно торгує ф'ючерсними контрактами. Щоденні обсяги торгівлі на цій біржі нині становлять 200—250 млн грн.

Торгівлю ф'ючерсними контрактами на зерно, спираючись на власний досвід, організувала товарна біржа "Євразійська торгова система" (Казахстан) біржі Росії.

Для розробки і освоєння торгівлі ф'ючерсними контрактами на сільськогосподарську продукцію в 2003 році за ініціативою урядовців була спеціально створена Українська ф'ючерсна біржа, яка так і не виконала поставленого завдання, але залишається лідером в країні зі здійснення реєстрації експортних контрактів. Засновниками цієї біржі є найбільші експортоорієнтовані компанії, такі як: "Українська зерноторгова компанія" "Каргілл", "Топфер", "WJ Експорт-імпорт", "Луї Дрейфус". Аналогічна ситуація склалася на товарній біржі "Київська агропромислова біржа", на якій з усіх укладених угод в 2009 році на суму 3,7 млрд грн. 98 % становить реєстрація експортних контрактів.

А ось, як натхненно в 2003 році рекламувалось створення Української ф'ючерсної біржі: "Новим етапом або черговою спробою налагодити в країні біржову торгівлю продовольством можна вважати створення Української ф'ючерсної біржі. Її засновники вирішили не просто зайнятися біржовою торгівлею як такою, а запустити, нарешті, ф'ючерсну торгівлю зерновими. У січні поточного року 44 великі компанії створили товарну біржу "Українська ф'ючерсна біржа" (УФБ)".

Президент біржі — экс-віце-прем'єр Леонід Козаченко.

Генеральний директор УФБ — Галина Шевченко.

Голова спостережної ради УФБ — голова НБУ Сергій Тигіпко.

Робота УФБ, за словами генерального директора, будуватиметься за технологією Чиказької товарної біржі (Chicago Board of Trade). Основні інструменти торгівлі — ф'ючерси на зерно, золото і срібло, а також ф'ючерсні опціони. На початку року керівництво біржі оптимістично

* Немає зерна? Вчіться торгувати ф'ючерсами // Дзеркало тижня. — 7.11.2003. — № 42 (467) 1.

пообіцяло організувати ф'ючерс у найближчі півроку, але не вийшло. Уряд Канади виділив Україні в рамках технічної допомоги 3,5 млн канадських доларів на розвиток зернового й біржового ринку та реалізацію канадсько-українського зернового проекту, розрахованого на два роки. Одним із головних напрямів проекту є розвиток товарних бірж в Україні, зокрема допомога в розвитку та становленні ф'ючерсної біржі.* Фінансова допомога використана. Пройшло сім років, а де ф'ючерсна торгівля.

Вище згадані біржі чомусь не поспішають закупити сучасну електронну систему торгівлі "Глобекс-2" чи "Коннект" та технологію торгівлі ф'ючерсними контрактами у провідних зарубіжних бірж, таких як "NYSE — Euronext" та Чиказької біржі "CME Group" за рахунок коштів засновників та значних прибутків своїх бірж, а активно очолюють переговорні процеси з цими біржами від імені уряду, з метою закупівлі програмного забезпечення та технології торгівлі і їх впровадження в країні за бюджетні кошти або кредит під гарантії уряду.

За оцінками різних фахівців допомога зарубіжних бірж у налагодженні сучасної системи організації торгівлі ф'ючерсними контрактами на сільськогосподарську продукцію може коштувати вітчизняним платникам податків 40—50 млн доларів США.

Безпредметні дискусії та безапеляційні заяви деяких високопосадовців, іноземних експертів та "доморощених учених-фахівців" з ринкової економіки про неможливість функціонування створеної Аграрної біржі пов'язані з тим, що засновником її виступає держава спростовує досвід таких країн, як Індія, Бразилія, Польща, що пройшли складний шлях становлення ринкової економіки. Так, в Індії, не дивлячись на існування значної кількості бірж, що мали багатовікову історію і які, розвиваючи антагоністичну конкуренцію між собою, не сприяли створенню здорового ринкового середовища на фондовому ринку. Враховуючи таку ситуацію в країні, було організовано державну Національну фондову біржу як прибуткову організацію. Сьогодні ця біржа увійшла до десяти найбільших бірж світу і успішно торгує фінансовими та товарними деривативами. Національна фондова біржа здійснює торгівлю в електронному режимі, залучаючи мільярди доларів зарубіжного спекулятивного капіталу в економіку своєї країни.

ВИСНОВКИ

Більшість бірж світу торгують ф'ючерсними та опційними контрактами, що забезпечує у ринковій економіці для виробників і спожи-

вачів страхування цінових ризиків, диверсифікацію фінансування, відкриваючи доступ до кредитних ресурсів та створюючи можливість стійкого розвитку. Проте перехід до торгівлі вищевказаними видами контрактів у країнах ринкової економіки забезпечив високорозвинений біржовий ринок спотових та форвардних контрактів, наявність всеоб'ємного законодавства, клірингово-розрахункових систем. Відсутність цих механізмів у нашій країні не дозволяє негайно перейти до впровадження торгівлі ф'ючерсними контрактами, а потребує кропіткої та ретельної роботи з розбудови біржового ринку реального товару (спотового та форвардного), напрацювання необхідного законодавчого поля, поетапного впровадження електронної технології торгівлі та створення на її базі необхідної організаційно-технологічної структури, що дасть можливість мати єдину електронну платформу з торгівлі сільськогосподарською продукцією. І це повинні розуміти всі, тому що примітивний рівень розвитку більшості бірж, що торгують сільськогосподарською продукцією та продовольством, їх багаточисельність, недостатня кадрова та технічна оснащеність, егоїстична спрямованість бізнесових інтересів, неможливість проведення державного впливу на формування цінової політики та гірка практика функціонування біржового аграрного ринку в таких умовах ще раз засвідчила правильність вибраного напрямку розвитку біржового аграрного ринку в країні, передбаченого Законом України "Про державну підтримку сільського господарства України".

Література:

1. Аналітичний огляд світових цін на пшеницю [Електронний ресурс]. — Режим доступу до документа:// <http://www.euronext.com>
2. Солодкий М.О. Біржова дільність на ринку сільськогосподарської продукції: монографія / Солодкий М.О., Рябченко О.О., Гниляк В.О. — Житомир: Полісся, 2010, — 215 с.
3. Про державну підтримку сільського господарства України. Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV. Електронний ресурс// інформаційний портал Верховної Ради України. — Режим доступу до документа: www.rada.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 01.12.2010 р.

Шляхи подолання кризового стану біржового аграрного ринку див. у наступному номері журналу